

Redactioneel

40 jaar Tijdschrift voor Seksuologie: over ontwikkeling en stagnatie in de seksualiteit en de seksuologie

Peter Leusink

Groene Hart ziekenhuis, Gouda

In 1976 verscheen het eerste nummer van het Tijdschrift voor Seksuologie. Om de tijdsgeest van toen enigszins te verbeelden: de Rolling Stones komen uit met hun album 'Black and Blue', de Nederlandse minister van Justitie van Agt legt beslag op de apparatuur van de abortuskliniek Bloemenhove, Koning Boudewijn opent in Brussel de eerste metrolijn in België, Coos Huijsen is in Nederlandse de eerste openlijk homoseksuele parlementariër ter wereld (namens de Christelijke Historische Unie) en een konsult (sic) bij één van de 60 Rutgershuizen kost vijf gulden. In 1976 overleed ook de Vlaming Jos van Ussel, historicus en bestuurslid van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming, die in zijn enkele jaren daarvoor geschreven boek 'Afscheid van de seksualiteit', bepleitte om de nog maar recent ontstane openheid over seks niet (alleen) te gebruiken ten behoeve van het bevorderen van het eigen genot, maar als manier om 'mens en maatschappij te emanciperen'. Conservatief-religieuze waarden en normen echoden nog na terwijl de inmiddels ruim voorhanden anticonceptie mensen aanzetten tot veilig experimenteren met seks. Seksueel geweld was nog niet maatschappelijk gethematiseerd en geagendeerd, het aidsvirus hield zich nog verborgen onder mensen, en porno werd alleen nog in beperkte mate op papier verspreid. Seksualiteit was wetenschappelijk nog braakliggend terrein in een onschuldig tijdperk en op dat moment transformeerden in 1976 veertien professionals uit Nederland en Vlaanderen, beroepsmatig actief in het domein van de seksuologie vanuit verschillende disciplines, de 'Driemaandelijkse mededelingen van de Vereniging Seksuologen Leuven' tot een heus wetenschappelijk kwartaalblad over onderzoek en ontwikkelingen op het gebied van de seksuologie. Seksualiteit werd open en naïef (zowel letterlijk als figuurlijk) in al zijn facetten onderzocht en tegelijk moest de wereld worden verbeterd, seks en de wereld om haar heen waren immers maakbaar.

Twintig jaar geleden was al eens op deze periode gereflecteerd. Schnabel constateerde het ongelijk van Van

Ussel door te wijzen op diens persoonlijk verlangen en idealisme als bron voor zijn ideologie terwijl de feiten in een ander richting wezen, namelijk een richting van toenemend individualisme en hedonisme (Schnabel, 1995). Nu is het achteraf altijd makkelijk praten, maar Schnabel wilde niet zozeer zijn gelijk halen maar wijzen op de naar zijn idee overschatting van het belang dat Van Ussel hechtte aan de betekenis van de seksualiteit als maatschappelijke kracht in de moderne samenleving. Het afscheid van seksualiteit in de context van verbodsmoraal betekende nog geen afscheid van seksualiteit in de context van vormgevingsmoraal, integendeel, deze laatste diende nog verworven te worden, aldus Schnabel (1995). Onder vormgevingsmoraal werd verstaan: de persoonlijke vrijheid om seksualiteit naar eigen smaak vorm te geven. Volgens Schnabel lijkt seksualiteit maatschappelijke en culturele ontwikkelingen te volgen in plaats van dat zij deze creëert of beïnvloedt. Tot dezelfde slotsom komen de seksuologen Slob, Gianotten, Gijs en Bezemer in een terugblik in 1996 op twintig jaar Tijdschrift voor Seksuologie naar aanleiding van het Symposium 'Seks tussen genot en gevaar' – een titel die veelzeggend genoeg nu niet meer zou passen. De seksuologen komen in een interview met de Volkskrant tot de slotsom dat de vrijheid-blijheid voorbij is sinds seksueel geweld een belangrijk maatschappelijk thema is geworden door de inspanningen van het feminisme, en dat de nieuwe ontwikkelingen in de seksuologie op dat moment mede worden bepaald door de biologische en farmacologische onderzoeksagenda (Evenblij, 1996).

Zijn we nu, nog eens twintig jaar later, na 40 jaar *sadder and wiser*? Welke balans kan worden opgemaakt? Waar werd destijds over geschreven, vanuit welk perspectief? Wat kunnen we leren van onze korte geschiedenis, waar staan we nu? Hadden de auteurs destijds een vooruitziende blik, wat is er van hun bevindingen, adviezen of visie waargemaakt, is dat te betreuren of juist toe te juichen, is het onderzoeksveld, de gezondheidszorg en de maatschappelijke context veranderd, op welke wijze, en wat betekent dit voor de theorievorming en praktijk in de nabije toekomst? Deze vragen gaf ik de auteurs mee die voor dit jubileumnummer werden uitgenodigd te reflecteren op enkele artikelen

uit het Tijdschrift voor Seksuologie van voor 1990 in het domein van hun expertise. Aan bod komen onderwerpen die met enige regelmaat in dit tijdschrift verschenen: Seksueel gedrag onder jongeren, Seksuologische hulpverlening, Seks(onderzoek) bij vrouwen, Vrouwen en porno, De man in de seksuologie, Medische seksuologie, Homoseksualiteit, Pedofilie en Seksuele voorlichting. De in dit nummer verzamelde reflecties geven een boeiende kijk op 40 jaar seksuologie in Nederland waarbij zowel stagnatie als ontwikkeling valt te bespeuren. Tot slot zijn enkele seksuologen gevraagd te beschrijven welk 'seksboek' zij het meest interessant en lezenswaardig vonden en hoe dit hen heeft beïnvloed. In het Literatuurbulletin treft u een boeiende compilatie aan.

Wat gaat goed?

Op het terrein van onderzoek naar vrouwelijke seksualiteit zijn er opmerkelijk veel positieve ontwikkelingen, zo signaleren Laan en Dewitte in dit nummer. Zij beschrijven een paradigmashift die zich heeft voltrokken waarbij afstand werd genomen van het driftmodel en er veel meer aandacht is gekomen voor het effect van psychologische variabelen op seksueel functioneren. Er is naar hun idee afgestapt van het idee dat vrouwelijke seksualiteit is te omvatten in één uniform model, zich uitend in toenemende conceptualisatie en operationalisatie van vele deelaspecten van seksualiteit, zoals de relationele context en cognitief-motivationale leerprocessen. Ook Vanwesenbeeck merkt op in haar beschouwing over vrouwen en porno, dat concepten als diversiteit, non-specificiteit, discordantie, fluiditeit en plasticiteit onderdeel zijn geworden in het theoretisch denken over de vrouwelijke seksualiteit. Deze progressie in denken openbaart zich ook in progressie op methodologisch vlak in het onderzoek naar de vrouwelijke seksuele respons, welke nog vele mogelijkheden biedt voor empirisch onderzoek in de toekomst.

Een tweede positieve verandering die zich de afgelopen 40 jaar heeft voltrokken in Nederland en Vlaanderen is de maatschappelijke en wetenschappelijke aandacht voor homoseksualiteit, zo laten Bos en Dewaele in hun artikel zien. De onderzoeksliteratuur evolueerde van een focus op seksueel (risico)gedrag bij homomannen (in dit tijdschrift veel minder dan internationaal) naar een diversiteit aan thema's zoals seksuele identiteit, maatschappelijke aanvaarding op school en op het werk en aandacht voor oudere homo- en biseksuele mannen en vrouwen. Sowieso kan het wetenschappelijk onderzoek rond homoseksualiteit niet los gezien worden van een emancipatorische agenda. Op theoretisch vlak wordt gezien dat deze studies steeds beter geïntegreerd worden in psychologische en sociologische gangbare theorieën en dat seksuele gezondheidsproblemen van homomannen steeds vaker vanuit een syndemische benadering verklaard kunnen worden.

Populair in wetenschappelijk onderzoek is de laatste decennia het seksueel gedrag van jongeren en Symons

schildert de positieve tendensen op dit terrein. Ten eerste wordt seksuele activiteit van jongeren minder vanuit het perspectief van risicogedrag gezien en in toenemende mate meer als een normatieve ontwikkelingstaak. Ten tweede wordt het seksueel gedrag van jongeren weliswaar nog steeds gekoppeld aan hun sociaal-culturele context, maar was er aanvankelijk vooral aandacht voor de vermeende negatieve gevolgen van de 'seksuele liberalisering' sinds de jaren zestig (deze bleven uit), momenteel is er naast onderzoek naar risico's van de seksualisering van de media, ook aandacht voor de belevingskant ervan, de mogelijk positieve gevolgen van social media en de genderspecifieke aspecten van dit gedrag. Tot slot signaleert Symons ten aanzien van vragen of problemen die jongeren hebben tijdens hun seksuele ontwikkeling, dat meisjes inmiddels even actief zijn gaan nadenken over hun seksualiteit als jongens en/of een grotere legitimiteit ervaren om hierover vragen te stellen.

In dezelfde lijn, maar dan op het vlak van seksuele voorlichting en preventie, stellen Ohlrichs en Frans vast dat er zich in vorm en inhoud positieve veranderingen hebben voorgedaan, ondanks dat er nog zaken te wensen overblijven. Meer dan vroeger is seksuele vorming gericht op het ontwikkelen van competenties, seksueel en relationeel. Terwijl in de jaren tachtig de nadruk lag op veilig vrijen, ligt tegenwoordig het accent op een sekspositieve boodschap die inmiddels niet alleen meer het terrein is van commerciële aanbieders zoals voorheen, maar ook van professionele organisaties.

Wat kan beter?

In tegenstelling tot de positieve conclusies over de ontwikkelingen van onderzoek naar vrouwelijke seksualiteit, is Drenth somber over de ontwikkelingen bij mannen. Hij schildert de vele veranderingen die zich rondom de diagnostiek en hulpverlening van seksuele problemen van mannen (lees: erectieproblemen) hebben plaatsgevonden, maar betwijfelt of dit voor mannen een betere prognose heeft opgeleverd voor de verbetering van hun probleem. Ook Kropman signaleert armoede rond erectiestoornissen. Hij had in het Tijdschrift voor Seksuologie meer aandacht voor de somatische kant ervan gewild. Hij is wel zo fair om te erkennen dat de somatische aandacht die er in het tijdschrift is geweest voor het inmiddels obsoleet verschijnsel 'veneuze lekkage' als oorzaak van erectiestoornissen, bij nader inzien destijds veel kritischer beschouwd had mogen worden.

Wat betreft de effectiviteit van psychologische behandelingen voor zowel mannelijke als vrouwelijke seksuele problemen, constateren Van Lankveld en Ter Kuile dat er te weinig empirisch onderzoek is gedaan. Het weinige goede onderzoek dat is gedaan laat ook nog eens zien dat deze behandelingen niet bijzonder effectief zijn. Ze stellen met spijt vast dat er binnen de seksuologische hulpverlening slechts een beperkte wetenschappelijke ontwikkeling plaats heeft gevonden

en ze roepen op tot meer onderzoek om de toekomst van de seksuologische hulpverlening veilig te stellen.

Van Beek en Gerritsma schetsen aan de hand van bronnen binnen en buiten het Tijdschrift voor Seksuologie dat na intense polemieken in de tachtiger jaren, de tolerante benadering van het fenomeen pedofilie heeft plaatsgemaakt voor intolerantie, angst en repressief denken. Het was de afgelopen 30 jaar stil onder professionals rond dit thema, weerspiegeld binnen dit tijdschrift door de stilte rond het onderwerp pedofilie en door een eenzijdige serie publicaties over seksueel kindermisbruik en over behandeling van zedendelinquenten, aldus de auteurs. Terecht bleek een collectief naïef vertrouwen in de seksuele bevrijdingsideologie een illusie, maar dat ging ook ten koste van de emancipatie van de niet misbruikende pedofiel.

Eenzelfde tendens – van naïviteit naar negativiteit – signaleert ook Vanwesenbeeck rondom porno. Aanvankelijke onbevangenheid en optimisme dat uit enkele artikelen over porno uit de tachtiger jaren sprak, lijkt plaatsgemaakt te hebben voor angst en pessimisme. De aandacht van onderzoek is verschoven van een fenomenologische beschouwing naar negatieve consequenties van porno. Wat dat laatste betreft heeft er eveneens een verschuiving plaatsgevonden: de vermeende negatieve gevolgen van porno hebben nu niet voornamelijk vrouwen maar vooral jongeren als focus.

Leren van elkaar?

Wat een wonderlijke ontwikkeling in 40 jaar tijd. Daar waar heteromannen en pedo's zich in de jaren 70 in een schijnbaar zorgeloze positie bevonden, zo hebben vrouwen en homo's zich sindsdien seksueel ontwikkeld en zich in Nederland en Vlaanderen redelijk succesvol gepositioneerd met een wetenschappelijke en emancipatoire agenda. Een kwestie van de wet van de remmende voorsprong? Kennelijk voelden heteromannen en pedofielen (ook meestal mannen) aanvankelijk geen noodzaak zich opnieuw uit te vinden en zich aan te passen aan de zich veranderende maatschappelijke context? Leidt *male heterosexual privilege* tot zelfgenoegzaamheid? Zouden we dan ook niet moeten ophouden om mannelijke heteroseksualiteit als vermeende norm te stellen nu we zien dat andere groepen heel goed in staat zijn zichzelf andere normen en doelen te stellen? Waarom wordt nog steeds afgezet tegen de mannelijke heteronorm? Staan mannen in feite niet in de kou nu hun enige seksuologische winst van de afgelopen decennia bestaat uit de ontdekking van de stikstofmonoxide-uitwisseling in hun zwellichaam? Een ontdekking die overigens terecht tot een Nobelprijs leidde, maar waardoor mannen niet beter zijn gaan beminnen. Mannelijke seksualiteit ontbeert naar mijn idee zowel een theoretische grondslag als een emancipatoire focus waardoor wetenschappelijk seksuologisch onderzoek zich beperkt tot farmaco-seksuologisch onderzoek en de noodzaak ontbreekt om dit terrein te verbreden. Voor pedofielen leidde stilstaan tot achter-

uitgang, doordat bleek dat na het schuilhouden tot de negatieve storm overwaaide, er geen maatschappelijke verankering meer was en de persoonlijke schaamte te groot, waardoor het schuilhouden zich bestendigde. Ook bij pedofilie ontbreekt een wetenschappelijk theoretisch kader en een emancipatoire focus en wellicht is dat wat mannen en pedo's kunnen leren van vrouwen en homo's? Ten eerste het conceptualiseren en operationaliseren van een grote diversiteit aan dimensies van seksualiteit (inclusief de biologische!), daarbij gebruik makend van methodologie die zich niet alleen beperkt tot *randomized controlled trials* en daarbij ook de relationele context en cognitieve leerprocessen betreft. Onderzoek over pedofilie zou, conform de homo-seksuele wetenschappelijke agenda, zich veel minder kunnen richten op risicogedrag en meer op aspecten als identiteit en aanvaarding. Ten tweede wat er voor mannen en pedo's te leren valt, is het formuleren van een emancipatoire agenda door te constateren dat mannelijke seksualiteit tekort wordt gedaan door het louter te reduceren tot een peniele noodzaak. Pedofielen zouden kunnen constateren dat hun (seksuele) identiteit tekort wordt gedaan door zich blijvend op te houden in schuilkelders. Nut en noodzakelijkheid van emancipatie kunnen belangrijke drijfveren voor wetenschappelijk onderzoek zijn. Zou Van Ussel dan toch gelijk hebben dat afscheid nemen van (oude vormen van) seksualiteit ten dienste kan staan van emancipatie? Schnabel volgend lijkt het echter waarschijnlijker dat sociaal-culturele ontwikkelingen eerst de voorwaarden zullen moeten gaan scheppen voordat mannen en pedofielen in hun seksualiteit zullen gaan veranderen. Feminisme creëerde seksuele vrijheid voor vrouwen en niet andersom.

De toekomst van de seksualiteit

Welke sociaal-culturele ontwikkelingen zouden we – als gedachtenoefening, niet vanuit een wetenschappelijke sociologische analyse – de komende decennia kunnen verwachten? En wat zou dan de nieuwe moraal zijn die als context voor de seksualiteit zou kunnen dienen? Immers, in navolging van Schnabel (1995) die beweerde dat het afscheid nemen van seksualiteit in de context van de verbodsmoraal nog geen afscheid betekende van seksualiteit in de context van vormgevingsmoraal, zou kunnen worden gesteld dat afscheid nemen van seksualiteit in de context van vormgevingsmoraal waarschijnlijk betekent dat seksualiteit vorm zal krijgen in een andere moraal. De vraag is dan of de huidige vormgevingsmoraal nog geldig zal blijven in een zich komende decennia wijzigende sociaal-culturele ontwikkeling in Nederland en Vlaanderen.

Bij de vormgevingsmoraal ('persoonlijke vrijheid om seksualiteit naar eigen smaak vorm te geven') zou allereerst de vraag gesteld kunnen worden of dit niet inmiddels een verworven recht is geworden, zeker voor jongeren en jongvolwassenen die geen verbodsmoraal meer hebben gekend. Er zijn groepen waar deze

persoonlijke vrijheid in het geding kan zijn (homo's, pedo's, vrouwen, religieuze subgroepen), maar de vormgevingsmoraal als zodanig staat niet ter discussie en de genoemde groepen (op pedo's wellicht na), zijn zeer wel in staat deze persoonlijke vrijheid indien nodig op te eisen, aangezien er consensus is dat deze persoonlijke vrijheid vanzelfsprekend hoort te zijn. Een tweede vraag die bij de vormgevingsmoraal gesteld kan worden, is of deze niet vanuit een egocentrisch perspectief wordt gekaderd. Zeker daar waar seksuele grenzen worden overschreden kan men cynisch genoeg nog steeds een beroep doen op de vormgevingsmoraal. Wordt de persoonlijke vrijheid om seksualiteit naar eigen smaak vorm te geven daarom niet altijd gekeerd of beïnvloed door de persoonlijke vrijheid van de ander waarmee men seksueel actief is? En daar waar het soloseks en porno betreft: is seksuele smaak inmiddels niet voldoende vormgegeven, zijn de grenzen niet al voldoende verkend, is seksualiteit in het internettijdperk in feite niet louter nog een kwestie van diverser, meer en vaker, hoe legitiem ook? Schnabel (1995) noemde niet voor niets individualisme, hedonisme en seksueel consumentisme in het perspectief van de vormgevingsmoraal. En Buijs (2016) schrijft in de Correspondent in een beschouwing over de relatie tussen hedonisme van homo's en hun emancipatie: "Slaat de vrijheid soms niet door in hedonistische grenzeloosheid? Is dit een wereld die ons [homo's] in staat stelt tot zelfontplooiing, of is het een wereld waarin we continu het risico lopen te verdwalen?" Volgens hem zou "vrije seks niet langer simpelweg moeten worden gezien als het doorbreken van taboes, maar ook als een zoektocht naar eigenwaarde en betekenisgeving", zeker wanneer hedonistisch seksueel consumentisme gezien kan worden als een vorm van overcompensatie van een beschadigd zelfbeeld, zoals Buijs analyseert. Ook Vanwesenbeeck heeft in dit tijdschrift geen moeite om in haar pleidooi voor onbevooroordeeld fenomenologisch onderzoek naar porno, ook een betekenisgevend kader te schetsen: "Ik vind daarbij de vraag hoe feministisch cq vrouwvriendelijk die diverse inhoud en nou eigenlijk zijn absoluut en aanhoudend actueel." Kortom, de vormgevingsmoraal is al decennia een vanzelfsprekende normatieve context voor de expressie van seksualiteit maar kent inmiddels ook een keerzijde en staat daarmee ter discussie. Er lijkt behoefte aan betekenisgeving.

De ontwikkeling van seksualiteit in de komende decennia zal afhangen van de sociaal-culturele ontwikkeling die zal plaatsvinden. Bij afwezigheid van een glazen bol is het veiliger aan te sluiten bij een recente ontwikkeling die wellicht leidend kan gaan zijn. Er vindt momenteel door de digitalisering in het consumentengedrag een interessante verschuiving plaats van bezit van een product naar de toegang tot een product (muziek, boeken, films, auto, taxi, woning) (VPRO Tegenlicht, 2015). Er is een deeleconomie aan het ontstaan die waarschijnlijk alleen nog maar zal toenemen. Er zou

daardoor meer aandacht zijn voor de ervaring en de kwaliteit van het product, en minder voor de vorm en de status. Van hebben naar zijn. Zo beschrijft iemand van de generatie van de Millennials, geboren in de jaren tachtig en negentig (Waters, 2016): *My life is richer because I can experience more. It's said that us Millennials in particular value experiences over things [...]. For this group, happiness isn't as focused on possessions or career status. Living a meaningful, happy life is about creating, sharing and capturing memories earned through experiences that span the spectrum of life's opportunities.*

Aangenomen dat de komende decennia mensen zich zullen blijven verbinden in een relatie (iets wat je 'hebt', een 'bezit'), terwijl tegelijkertijd de relatie niet meer alleen noodzakelijk is om toegang te verschaffen tot seks, zou dan niet door de veelheid aan seksmogelijkheden juist meer waardering en aandacht komen voor de inhoud en kwaliteit van het seksuele? Maar tegelijkertijd ook meer waardering en aandacht voor de relationele seks om dat dit 'bezit' veel kwetsbaarder gaat worden? Zou door de vanzelfsprekende toegang tot vele vormen van seks niet juist de behoefte ontstaan te willen wegen *wie* en *wat* betekenis heeft in het seksuele? Was men vanaf de jaren zestig al blij *dát* men de persoonlijke vrijheid kreeg om seksualiteit naar eigen smaak vorm te geven, is het dan niet zo dat, nu deze verworvenheid vrijwel gemeengoed is geworden in Nederland en Vlaanderen, het accent wellicht in de toekomst meer komt te liggen op *hoe* het seksuele wordt *beleefd*? Niet om het hebben van seks maar om de kwaliteit van seks, zoals Buijs en Vanwesenbeeck dit ook al signaleerden door te verwijzen naar het belang van de betekenis en inhoud van het seksuele. Zal de context van de vormgevingsmoraal voldoende blijken voor de seksualiteit of zou de context van betekenisgevingsmoraal een volgende fase kunnen zijn?

De toekomst van de seksuologie

De oproep van Van Lankveld en Ter Kuile in hun artikel in dit tijdschrift – die ik ook al hoorde in 1996 van Slob in mijn eerste opleidingsjaar in Rotterdam – om haast te maken met een goede wetenschappelijke evaluatie van de effectiviteit van seksuologische behandelingen, lijkt me niet een vrijblijvend maar een noodzakelijk appel om de toekomst van de seksuologische hulpverlening veilig te stellen. Juist dit onderzoek zou duidelijk kunnen gaan maken wat nu het seksuologische is in een seksuologische behandeling. Het gevaar bestaat immers dat seksuologische hulpverlening uiteen zou kunnen vallen in deelbehandelingen: eerst een pil of verwijzing voor bekkenfysiotherapie halen bij de huisarts of specialist, dan een trauma- of angstbehandeling bij de psycholoog, afgesloten door een relatiebehandeling bij de systeemtherapeut. Elke discipline heeft immers 'wat aan seks gedaan' in de opleiding of nascholing en zal datgene aanbieden waar hij of zij goed in is. In dat licht is het goed dat Drenth in zijn artikel in dit tijdschrift ons herinnert aan het ideaal van de

multidisciplinariteit waartoe we ons hebben verplicht: “medici en gedragswetenschappers die in intensieve samenwerking met elkaar staan, en dus een gemeenschappelijk corpus aan kennis en competenties opbouwen”. Seksuologische hulpverlening zou meer zijn dan de som der delen, maar dan moet dat wel wetenschappelijk worden aangetoond.

De wetenschappelijke malaise in de seksuologische hulpverlening staat in schril contrast bij de wetenschappelijke productie die zich afspeelt bij de verschillende academische seksuologische centra – te zien aan het aantal internationale publicaties en promovendi -, alhoewel ook in deze centra de financiering van seksuologisch onderzoek niet langer vanzelfsprekend is. De wetenschappelijke ontwikkeling van de seksuologie afgelopen 40 jaar biedt weliswaar een goede basis voor de toekomst maar lijkt ook een lappendeken die ad hoc tot stand lijkt te zijn gekomen. Zou het dan, gegeven de beperkte middelen, niet beter zijn als academische seksuologische centra in samenspraak, ten eerste met elkaar maar ten tweede ook met seksuologische hulpverleners, hun onderzoeksagenda gaan prioriteren en gaan afstemmen? De toekomst van de seksuologie ligt niet ergens verscholen te wachten maar zal met elkaar moeten worden geschapen. Juist nu zal de recente fusie van twee verenigingen tot de huidige NVVS zich waar moeten maken. En blijft een Nederlands-Vlaamse samenwerking niet ook lonken?

De toekomst van het Tijdschrift voor Seksuologie

Ik eindig met een korte paragraaf over het Tijdschrift. Niet vanwege bescheidenheid maar omdat een wetenschappelijk tijdschrift niet over het tijdschrift zelf hoort te gaan. Je kijkt naar buiten, niet naar binnen. Toch bergt dit het gevaar in zich – en verschillende auteurs in dit nummer hebben daar op gewezen – dat een wetenschappelijk tijdschrift zelf ook onderdeel wordt van het discours wat het kritisch wenst te beschrijven. Dat lijkt onvermijdelijk maar enige zelfreflectie kan op zijn tijd geen kwaad: doen we wat we moeten doen nog goed? Hebben we genoeg afstand om de artikelen op hun waarde te beoordelen? Is het aanbod van het tijdschrift divers genoeg? Volgt het Tijdschrift bestaande ontwikkelingen of biedt ze ook nieuwe perspectieven? Het meest eenvoudige antwoord zou zijn: we doen ons best. Het moeilijke antwoord is: het kan zeker beter, maar we kunnen dat niet alleen. Nieuwe artikelen en kritische reflecties van lezers blijven dan ook noodzakelijk, zeker ook uit de somatische disciplines, om elkaar te voeden en te informeren. Wat betreft de toekomst van het tijdschrift: het papieren bezit zal dunner worden, de online toegang zal zich verbreden. Op naar wellicht een nieuwe fase.

Literatuur

- Buijs, L. (2016). Loop mee door het Amsterdamse homonachtleven en zie hoe makkelijk je daar kunt verdwalen. Geraadpleegd op <https://decorrespondent.nl/4901>
- Evenblij, M. (1996). De sex is tussen de oren vandaan. Geraadpleegd op <http://www.volkskrant.nl/archief/de-sex-is-tussen-de-oren-vandaan~a419603/>
- Schnabel, P. (1995). Forum: 25 jaar na 'Afscheid van de seksualiteit'. Hoe het anders ging en hoe anders het ging. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 20, 271-279.
- VPRO Tegenlicht. (2015). Het einde van bezit. Geraadpleegd op <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2015-2016/einde-van-bezit.html>
- Waters, G. (2016). Access is the new ownership – thoughts from a conflicted millennial. Geraadpleegd op <https://www.thecollective.co.uk/collectivist/living/access-is-the-new-ownership-thoughts-from-a-conflicted-millennial>